

Joop den Uyl: verguisd en inspirerend

door Henk Suèr

De uitgebreide besprekingen die zijn verschenen van de biografie van Joop den Uyl, hebben ook mijn nieuwsgierigheid geprikkeld. Vaak hebben dergelijke boekrecensies die zo gretig een flink deel van de inhoud samenvatten, het karakter van veredeld jatwerk. De lezer kan geïnteresseerd kennis nemen van compacte informatie en denken: Bedankt voor de moeite, maar nu weet ik het wel. Zelfs als de lofuitingen voor de schrijfster niet van de lucht zijn, zoals in dit geval. Ik wilde dit levendig en journalistiek geschreven werkstuk waarmee Anet Bleich tot doctor is gepromoveerd, per se graag zelf lezen. Ik ben zeker niet de enige, want het boek is een paar maanden na verschijnen al aan de vijfde druk toe. Wij hebben die woelige jaren zestig en zeventig, waarin Den Uyl politiek actief was en er zoveel gebeurde, immers zelf van nabij meegemaakt. En Joop heeft ons niet onberoerd gelaten. Dan kunnen allerlei geletterden wel beweren dat de mens niet van de geschiedenis leert, maar hij kan door de confrontatie met het verleden zeker iets over zichzelf leren, en over hoe hij in de loop der jaren is veranderd.

Ik was een afstandelijke aanhanger van Joop den Uyl, heb enkele keren op hem gestemd en verdedigde hem tegenover een van mijn beste vrienden die spontaan gal begon te spuwen als Den Uyls naam viel, of als hij op het televisiescherm verscheen. Toch was mijn vriend geen reactionair, en als een vertrouwd en gerespecteerd huisarts was hij goed op de hoogte van de menselijke noden. Hij vond deze politicus een onuitstaanbare gelijkhebber, een vijand van de individuele vrijheid en een verrader van de hardwerkende ondernemer. Daar stond hij niet alleen in, maar deze vriend nam ik in elk geval wel serieus, omdat hij een lovenswaardig bestaansmotto uitdroeg. Hij vond dat je niet meer hoefde te verdienen dan je nodig had om van te leven, en af en toe wat te kunnen weggeven. Ik beschouwde dat in al zijn eenvoud als een mooie leefregel, geschikt voor mij en desgewenst andere sociaal-democraten. Kwam dat trouwens niet neer op wat Den Uyl met al zijn passie placht te betogen over spreiding van inkomen, kennis en macht? 'Nee, daar komt het beslist niet op neer,' zei mijn vriend. Maar ik moest mij wel wat meer in Den Uyls politiek verdiepen om te snappen waarom niet. Mocht ik het toen toch niet helemaal begrepen hebben, Anet Bleich reikt mij in haar boek veel verhelderende inzichten aan.

Politieke geschiedenis

De biografie is niet alleen het levensverhaal van een bijzonder politicus, maar vertelt ook over de politieke geschiedenis van zijn tijd. Het brengt de enorme culturele veranderingen van de jaren zestig en zeventig tot leven en de maatschappelijke schokken die ermee gepaard gingen. Tussendoor voert ze een groot aantal tekenende anecdotes op die soms duidelijkheid verschaffen over deze gevoelige, gepassioneerde man, die zo blind kon zijn als een mol als het om individuele menselijke verhoudingen ging, die kon tamboeren als een op hol geslagen paukenist, als hij meende een discussie te moeten entameren. Geen grijze muis. Hij was oprecht en tot verregaande openheid en medezeggenschap geneigd, maar maakte in het diepste geheim evenzeer verregaande deals die vanwege hun belang democratisch besproken hoorden te worden – en dat deed hij dan niet. Aldus kon Den Uyl niet anders dan omstreden zijn.

Doorzag ik dat in die tijd ook? En hoe was het met zijn tegenstanders?

Anet Bleich ordent bekwaam mijn soms vervaagde herinneringen. Toen Joop den Uyl eerst als raadslid en vervolgens als wethouder in Amsterdam snel een reputatie opbouwde als man van grootse en vernieuwende ideeën, was ikzelf een beginnend stadsverslaggever bij de krant. Ik hoorde van zijn geijver om een Mobil-vestiging naar Amsterdam te halen en raffinaderijen te bouwen, en van zijn opvattingen om à la Le Corbusier in de Bijlmerpolder een kolossaal stadsdeel te bouwen. En dat gebeurde zomaar in die eeuwig besluiteloze stad die zelfgenoegzaam in de luwte van het dynamische Rotterdam vegeteerde. Hier was ineens een bestuurder die het over economie had, steun wilde verlenen aan bedrijven en middenstanders, ze te hulp snelde met plannen om de binnenstad te ontsluiten met brede toegangswegen. Bleich bevestigt goed gedocumenteerd de indrukken van toen over Den Uyls visionaire, grootstedelijke denken, en de energie die hij ontplooidde om dat gemeentelijke apparaat in beweging te krijgen. Zij treft mij met bijna vergeten details, zoals over de kritiek op Den Uyls Bijlmerplannen, waarin plotseling bij mij en mijn collega's een boek over stedenbouw functioneerde: *The Death and Live of Great American Cities*, door Jane Jacobs. Zij bepleitte daarin onder meer een vermenging van wonen en werken, terwijl Den Uyl en zijn ambtenaren van Publieke Werken juist gescheiden functies voorstonden.

De jonge bestuurder trok landelijk aandacht en verdween in 1965 uit de hoofdstad om minister van Economische Zaken te worden in het kabinet Cals/Vondeling. Met zijn niet af te remmen inspanningen had hij in tweeënehalf jaar naast het heemschutterige denken van Amsterdam een besef van economische noodzakelijkheden achtergelaten, het idee dat niet alleen kunst en historie waardevol zijn, maar ook bloeiende industrieën, Schiphol en het Amsterdam-Rijnkanaal.

Zo iets als Manhattan

Door zijn vertrek maakte hij alleen op afstand mee dat het Mobil-avontuur een échec werd en de Bijlmer een mistroostige betonnen woonwijk die jaren later alleen door drastische ingrepen (weg die parkeergarages!) en voorzieningen (winkelwijken, buurtcentra, afwisseling in laag- en hoogbouw) aan volledige verpaupering kon ontsnappen. Deze episode uit de loopbaan van Den Uyl komt dankzij Anet Bleich in een onthullend perspectief te staan. Zij heeft een brief opgediept die Den Uyl schreef aan de wethouder die hem opvolgde: een overzicht van alle door hem in gang gezette projecten. Het is een overrompelend scala van culturele initiatieven, wetenschappelijke en maatschappelijke prioriteiten, en bouw- en afbraakplannen.

Ze geven een prachtige indruk van Den Uyls brede visie op de samenleving in een grote stad.

Tegelijkertijd is het hevig schrikken als je nu leest wat hij daartoe noodzakelijk achtte. Jordaan en Pijp moesten plat, en plaats maken voor nieuwbouw, al of niet in de hoogte, bedrijven en parkeergarages – elders in de stad doorbraak van toegangswegen om al die geconcentreerde handel en nijverheid in de binnenstad bereikbaar te maken. Joop had zo iets als Manhattan in zijn hoofd. Dat is pas nu openbaar geworden. Wat een zegen dat dit Amsterdam bespaard is gebleven!

Toch valt niet te ontkennen dat ook Den Uyls partij, het college van B en W, de raad, de ambtenaren en de Amsterdamse pers, en ook deze eenvoudige stadsverlaggever zich genadig lieten meeslepen door deze enthousiaste nieuwlichter. Hij zag de stad als een centrum van kunst en cultuur, en intense

bedrijvigheid, onbevreesd voor het grote gebaar. Natuurlijk waren er ook weerstanders, niet alleen bij behoudsgezinden. Maar Joop den Uyl – van wie bij ons doordrong dat hij géén barbaar was, wél een hartstochtelijk liefhebber van poëzie en toneel – ging daar als een wals op af. Een jaar of tien later waren de inzichten over de manier waarop een grote stad moest groeien, grondig veranderd. Kleinschaligheid werd de trend en de groei van de stad moest in satellietsteden als Purmerend en Almere worden voortgezet. Ik haal deze episode uit het veelzijdige relaas van Anet Bleich naar voren, omdat die zo goed aangeeft dat Joop den Uyl een exponent van zijn tijd was die in die jaren zestig de vernieuwing omhelsde.

Onrustige partij

Als landelijk politicus was Joop den Uyl ook al gauw het centrum van activiteit en discussie.

Zijn eigen Partij van de Arbeid is en was altijd een onrustige partij waar meermalen de zwaarste kritiek vandaan kwam. De groepering Nieuw Links, van Han Lammers, André van der Louw, Arie van der Zwan cum suis vonden Den Uyl als partijleider lang niet ver genoeg gaan. Ze vonden bijvoorbeeld de samenwerking met het CDA (toen tot stand gekomen uit KVP, AR en CHU) eigenlijk onverdedigbaar. Ze eisten veel meer medezeggenschap en bijvoorbeeld een afstandelijker opstelling jegens de NAVO. De bestuurder en beleidsmaker Den Uyl was hun niet links genoeg. Toch was Den Uyls inzicht en overtuigingskracht sterk genoeg om ze binnen de gelederen van de partij te houden, en in sommige gevallen (Lammers, Van Dam, Wim Meijer, Kombrink) achter zich te krijgen, en een aantal van hun punten, zoals erkenning van de DDR, als onzin van tafel te vegen.

De zorgvuldigheid waarmee Anet Bleich de handelingen van Den Uyl volgt, helpen de lezer in hoge mate bij het aanscherpen van herinneringen. Ze doorziet goed zijn complexe persoonlijkheid. Hij zat vol tegenstellingen: drammer en dromer, absoluut geen windvaan. Hij geloofde onvoorwaardelijk dat hij iets aan 'de maakbare samenleving' kon doen, maar in zijn visionaire toekomstbeelden leek hij vaak ongevoelig voor de traagheid van het individu, juist de eenvoudige mens voor wie hij wilde opkomen.

Het eerste kabinet-Den Uyl was gebaseerd op de verkiezingsbelofte 'eerlijk delen'. Daar heeft hij geen verraad aan gepleegd, al is veel niet gelukt. De kernpunten van zijn politieke visie zette hij op 1 oktober 1974 uiteen in een rede voor het christelijke werkgeversverbond. Hij zei dat vrije ondernemingswijze productie op gespannen voet staat met het socialisme. Hij wilde het marktmechanisme kanaliseren en controle houden over multinationals, eiste dat lage lonen omhoog moesten en hoge lonen omlaag, vond medezeggenschap over investeringsbeslissingen in bedrijven noodzakelijk. Alsof hij de werkgevers in zijn regering nog niet genoeg had gebruskeerd, sprak hij zich nu ook ideologisch provocerend uit. En inderdaad gaat dit veel verder dan het goedwillende levensmotto van mijn vriend die 'genoeg om van te leven, en daarbij wat om weg te geven' een aanvaardbare norm vond. Joop den Uyl wenste zeggenschap over de winsten en over de collectieve verdeling. Zijn eigen partij en de vakbeweging hadden hem daartoe ook opgejaagd. Voor de ondernemers waren al die punten volstrekt onverteerbaar. Politiek was het nu helder dat Den Uyl het echte kwaad was en hij het land naar de ondergang zou helpen. Toch was Joop den Uyl als beleidvoerder realistisch genoeg om, toen het economische tij begon te keren, de ondernemers niet verder lastig te vallen

met zoiets als de voorgenomen vermogensaanwasdeling. Hij zag de oplossing in een particuliere lastenverlichting en een verlaging van de vennootschapsbelasting om het bedrijfsleven te helpen. Maar hij bleef heibel houden met de ondernemers omdat hij vasthield aan een 'sturend economisch beleid' en een gezamenlijk fonds dat voor investeringen en bestedingen moesten worden aangewend. Hij had toen een nog jonge minister Ruud Lubbers in zijn kabinet die het niet met Den Uyls opvattingen eens was en een wetsontwerp in die richting weigerde te ondertekenen. Voortdurend waren er trouwens spanningen in het kabinet, onder meer ook toen minister van Justitie Van Agt liet ingrijpen in de abortuskliniek Bloemenhove. Toen kreeg Den Uyl de kritiek uit het eigen kamp met scheepsladingen over zich heen.

Olieboycot

De drammer met het geheven vingertje genoot op andere momenten wel steun. Hij verwierf vertrouwen van veel Nederlanders toen de oliestaten hun olieboycot tegen Nederland afriepen. Den Uyl verbloemde de onvermijdelijke economische achteruitgang niet. Met zijn toespraak over de kentering van de welvaartstoename ('Die tijd komt nooit meer terug') toonde hij zich onmiskenbaar een leider. Het zelfstandig maken van Suriname, waarvoor hij volgens velen te royaal geld uit de vaderlandse schatkist betaalde – waarvan inderdaad miljoenen verkeerd zijn besteed –, loste ook een morele schuld van Nederland in. De manier waarop hij leiding gaf in het optreden tegen de Zuid-Molukse jongeren die een trein hadden gekaapt en een schoolklas gegijzeld, droeg evenzeer bij tot zijn gezag. En dat gebeurde ook door zijn optreden in het Lockheed-schandaal, waarin prins Bernhard zich had laten betalen, en het voortbestaan van het koningshuis in het gedrang kwam. Toen hij en minister Max van der Stoep (buitenlandse zaken) aanwijzingen meenden te hebben dat er nog wel meer feiten ten nadele van de prins konden worden opgegraven, besloot Den Uyl dat het wijzer was het erbij te laten. Anet Bleich dook voor dit verhaal een met de hand geschreven briefje op van koningin Juliana aan een toen zieke Den Uyl. Daarin stond onder meer: 'Ik ben u intens dankbaar voor de zware "operatie" die u indertijd op mijn man hebt uitgevoerd en die uiteindelijk tot zijn herstel geleid heeft. Uw oude "praatpaal" Juliana.'

Zijn herhaaldelijk beledigen hang naar openheid kwam wel eens vaker in het gedrang bij zaken die volgens sommigen een democratische bespreking in het parlement vereisten. Zo heeft hij ook de geheime vluchten van Amerikaanse wapens voor Israël via Schiphol stilgehouden. Zijn streven naar politieke transparantie brak hem op bij de vorming van een nieuw kabinet. Hij was na een verkiezingswinst van tien zetels de aangewezen herkozen minister-president en zette veeleisend de formatiebesprekingen met het CDA in. Maar de Partij van de Arbeid kwam zich daar ook eens mee bemoeien, bracht radicale eisen in de openbaarheid, liet de pers erop reageren, wat weer openlijke reacties van de tegenpartij uitlokte, waardoor met deze vorm van openheid de hele coalitiebespreking een volstrekt roekeloze zaak werd..

Docerende gelijkhebber

Bij al zijn idealisme en gedrevenheid, en niet te vergeten zijn bijzondere politieke talenten, miste Joop den Uyl toch in veel gevallen een natuurlijk psychologisch inzicht. Hij kon zich blijkbaar slecht verplaatsen in de gevoelens van christen-democratische collega's als Dries van Agt en Frans Andriessen. Hij bracht zijn standpunten als een docerende gelijkhebber. Hij bleef zonder

het te merken Van Agt geringschattend behandelen, ofschoon die inmiddels ook de nodige politieke wijsheid en ervaring had opgedaan. En onderhandelingsoverwegingen die binnenskamers hadden moeten blijven, werden op hoge toon in de publiciteit gebracht.

Enfin, vanaf die tijd begon menigeen in te zien dat een boeiende, deels socialistische verworvenheid als 'medezeggenschap' geen absolute waarde bezit.

In de biografie van Joop den Uyl wemelt het van illustratieve inkijkjes, opgedoken notities en gereconstrueerde huiselijke besprekingen die een meeslepend beeld geven van de mens Den Uyl en het politieke bedrijf. Je kunt weinig anders dan bewondering hebben voor zijn ongelooflijke werkdrijf en enorme verantwoordelijkheidsgevoel. Deze vaak brommerig reagerende man, altijd bezig of in gedachten verzonken, dreigde zijn allernaasten wel eens te vergeten. Als non-coformist en artistiek geïnteresseerde man onderhield hij contacten met Jan-en-alleman, was hij steeds zeer benaderbaar en boezemde hij vertrouwen in. Maar niet bij iedereen. Zijn tegenstanders noemden hem een gemankeerde profeet en een ramp voor het land. Toch was hij ook een kundig econoom die bijtijds inzag dat Nederland van een industriële productiesamenleving in een dienstenverlenend land zou veranderen. Zoals bij veel profeten rolde er niet alleen goud uit zijn mond, maar hij bezat het vermogen te inspireren.

Anet Bleich

Joop den Uyl 1918-1987. Dromer en doordouwer

Balans, Amsterdam 2008

Uit: Roodkoper, 12e jaargang, nummer 6/7 – juni 2008